

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені В.Н. КАРАЗІНА

Кафедра українознавства

КОМПЛЕКС НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
з дисципліни
«Польська мова»

Рівень вищої освіти	перший (бакалаврський)
Галузь знань	03 «Гуманітарні науки»
Спеціальність	033 «Філософія»
Освітня програма	«Європейські студії»
Вид дисципліни	вибіркова

Укладач: Верман М.О.

1. Робоча програма
2. Навчальний контент (приклад лекції)

Тема 1. Повторення. Особливості відмінювання іменників.

Іменник - це змінна частина мови, яка називає предмети, об'єкти, місця та осіб. Іменник змінюється за числами, відмінками та родами. У польській мові в однині іменник має три родові форми: чоловічий рід (rodzaj męski), жіночий рід (rodzaj żeński) та середній рід (rodzaj nijaki). У множині можна виділити дві форми: чоловічо-особову (męskoosobowy) та нечоловічо-особову (niemęskoosobowy). Більшість іменників в називному відмінку однини мають такі закінчення: Чоловічий рід закінчується на приголосний, тобто має нульове закінчення (наприклад, syn, pies, brat), а також назви деяких професій можуть також мати закінчення –a (artysta, dentysta, kierowca). Жіночий рід закінчується на -a (наприклад, mama, ulica, córka), -i (pani, mistrzyni), і так само як і чоловічий рід, може мати нульове закінчення (noc, sól). Середній рід закінчується на -o (наприклад, dziecko, oko, nazwisko) –um (muzeum, centrum, liceum), -ę (imię, znamię) або -e (mieszkanie, spotkanie, zdanie).

Число іменників

Іменники виступають в однині або у множині. Однину використовується, коли йдеться про один предмет (наприклад, siostra, dom, pies, dziecko). Множина використовується, коли йдеться про кілька предметів (наприклад, siostry, domu, psy, dzieci). Деякі іменники мають лише множину, тобто «pluralia tantum» (наприклад, drzwi, okulary, pożyczki).

Відмінювання іменників

У польській мові є сім відмінків: називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий та кличний

1. Mianownik (kto? co?)
2. dopełniacz (kogo? czego?)
3. Celownik (komu? czemu?)
4. Biernik (kogo? co?)
5. Narzednik (kim? czym?)
6. Miejscownik (o/na/w kim? czym?)
7. Wołacz (-)

Відмінювання нерегулярних іменників у польській мові

Нерегулярні іменники з розширеною основою

Imię – ім'я. *Tydzień* – тиждень.

Przypadek	Однина	Множина	Однина
Mianownik	imię	imiona	tydzień
Dopełniacz	imienia	imion	tygodnia
Celownik	imieniu	imionom	tygodniowi
Biernik	imię	imiona	tydzień
Narzędnik	imieniem	imionami	tygodniem
Miejscownik	imieniu	imionach	tygodniu
Wołacz	imię	imiona	tygodniu

Тим самим способом будуть відмінюватися іменники середнього роду того ж типу:

strzeмиę/ strzemiona – стремено, *wymię/ wymiona* – вим’я, *znamię/ znamiona* – знак, ознака, *siemię/ siemiona* – насіння, сім’я, *plemię/ plemiona* – плем’я, *brzeмиę/ brzemiona* – тягар.

Książę – принц, князь. *Zwierzę* – тварина, звір.

Przypadek	Однина	Множина	Однина
Mianownik	książę	książęta	zwierzę
Dopełniacz	księcia	książąt	zwierzęcia
Celownik	księciu	książętom	zwierzęciu
Biernik	księcia	książęta	zwierzę
Narzędnik	księciem	książętami	zwierzęciem
Miejscownik	księciu	książętach	zwierzęciu
Wołacz	książę	książęta	zwierzę

Література

1. Garncarek Piotr. Czas na czasownik. Poziom średni ogólny B2. Kraków: UNIVERSITAS, 2022. 221 s.

2. Lipińska E., Dąbska E. Kiedyś wrócisz tu. Część I. Podręcznik do nauki języka polskiego dla średnio zaawansowanych. Kraków: UNIVERSITAS, 2015. 280 s.

Тема 2. Система польського дієслова: часові та способові форми.

Доконані і недоконані дієслова

Дієслова виражають дії, процеси, стани, виявляють широкі валентнісні можливості щодо інших компонентів речення. Особливістю дієслів є властивий їм набір морфологічних категорій - власне-дієслівних (виду, перехідності - неперехідності, способу, часу, стану) і невластивих дієслівних (особи, числа, роду). Польська мова має додаткові показники вираження особи, зворотності, герундійних віддієслівних іменників тощо.

Початкова форма дієслова - інфінітив, який у польській мові має закінчення *-ć* або *-с*, наприклад *jechać, lubić, móc, potać*. У польській мові дієслова поділяються на доконані та недоконані. Недоконані дієслова відповідають на питання *co robić?* і означають дію як процес, що триває, наприклад *czytać, organizować, sprzątać*. Доконані дієслова відповідають на питання *co zrobić?* і означають дію як подію або як результат, наприклад *przeczytać, zorganizować, sprzątnąć*. Більшість дієслів утворюють пари, в яких одне дієслово є доконаного виду, а інше - недоконаного.

Дієслова недоконаного виду	Дієслова доконаного виду
Co robić?	Co zrobić?
pić	wypić
jeść	zjeść
jechać	pojechać
dzwonić	zadzwonić
myć	umyć
malować	namalować
czytać	przeczytać
kupować	kupić
odkurzać	odkurzyć
sprzątać	sprzątnąć
otwierać	otworzyć
dawać	dać
spotykać się	spotkać się
wracać	wrócić
brać	wziąć
oglądać	obejrzeć
mówić	powiedzieć
widzieć	zobaczyć

Недоконані та доконані дієслова, які утворюють пари, можуть відрізнитися одне від одного у різний спосіб.

- Найчастіше доконані дієслова утворюються від недоконаних за додаванням префіксів *wy-*, *z/s-*, *po-*, *za-*, *u-*, *na-*, *prze-*, наприклад *-pić – wypić, jeść – zjeść, jechać – pojechać*.

- Рідше недоконані та dokonані дієслова відрізняються суфіксами. Недоконані дієслова зазвичай закінчуються на -ać, -ować, -awa, а dokonані дієслова - -ić/уć, -ać, -nąć, наприклад, *wkupować* – *kupić*, *sprzątać* – *sprzątnąć*. Цей процес часто супроводжується різними чергуваннями в основі слова, наприклад –*otwierać* – *otworzyć*, *dawać* – *dać*, *spotykać się* – *spotkać się*, *wracać* – *wrócić*.
- Іноді недоконані та dokonані дієслова мають різні корені, наприклад, *brać* – *wziąć*, *oglądać* – *obejrzeć*, *mówić* – *powiedzieć*, *widzieć* – *zobaczyć*.

Від деяких дієслів не можна утворити dokonаного виду, наприклад, *srać*, *móc*, *musieć*, *wiedzieć*, *pracować*, *studiować*, *siedzieć*, *stać*.

Недоконані дієслова мають форму: теперішнього, минулого і майбутнього часу, а dokonані дієслова мають лише форму минулого та майбутнього часу.

Утворення префіксальних дієслів

За допомогою префікса можна змінювати значення дієслів. Значення дієслова залежить від вибору префікса. Наприклад:

wyjechać - *Rok temu wyjechaliśmy do Polski.*

Префікс **wy-** вказує на зміну напрямку або виконання дії з конкретною метою.

pojechać - *Na urlop pojeździemy do parku narodowego.*

Префікс **po-** вказує на пізніший час виконання певної дії від початку певного моменту.

przyjechać - *Marta przyjedzie samochodem.*

Префікс **przy-** вказує на здійснення конкретного наміру.

Особові форми дієслова

У польській мові дієслова змінюються за трьома особами у однині та множині, яким відповідають відповідні особові займенники.

Займенники 1. і 2. особи в реченні часто опускаються, оскільки закінчення дієслів чітко вказують на ці особи, наприклад, *idziesz* (ти), *czytaliśmy* (ми).

Займенники 3-ої особи зустрічаються у дієсловах різного роду і вимагають від дієслова відповідних родових форм: однини - *on mówił* (чоловічий), *ona mówiła* (жіночий), *ono mówiło* (середній) та у множині - *oni mówili* (чоловічо-особові), *one mówiły* (нечоловічо-особові).

Займенник «oni» використовується замість іменників, що називають чоловіків або людей різної статі, наприклад, *Oni (chłopczy) biegali po domu. Oni (pasażerowie) wysiadają z autobusu.*

Займенник one використовується для позначення іменників жіночої статі, дітей, тварин, предметів та явищ, наприклад, *One (kobiety) wsiadają do samolotu. One (książki) leżały na podłodze.*

Займенники для ввічливої форми pan / pani поєднуються з дієсловами третьої особи однини, а państwo - у множині третьої особи, наприклад *Czy pani wybrała kolor? Państwo mogą kupić ten telefon.* Поняття дієвідміни в польській мові називається «konjugacja». Дієвідмін існує чотири, четверта дієвідміна (-em, -esz) є сталою – до неї належать дієслова: *wiedzieć, umieć, jeść, śmieć, rozumieć.* А також похідні від них, наприклад, *zjeść, zrozumieć itd. Jem, jesz, wiem, wiesz, śmiem, śmiesz, umiem, umiesz, rozumiesz.*

Теперішній час – перша дієвідміна (1 koniugacja) -ę, -esz

Дієслова у польській мові виступають у трьох часових формах: теперішній час, минулий та майбутній.

Теперішній час - дія відбувається у момент мовлення або є часто виконувана, або має позачасове значення, наприклад, *Magda czyta gazetę. Filip często chodzi pieszo. Kraków leży na południu Polski.*

У теперішньому часі дієслова змінюються за трьома дієвідмінами (koniugacja), які визначаються за закінченнями 1-ої та 2-ої особи однини.

Теперішній час – друга дієвідміна (2 koniugacja) -ę, -isz/ysz.

За зразком першої koniugacji –ę, -esz змінюються дієслова, які мають різні закінчення, наприклад, *pisać, nieść, pić, myć, pracować, dawać.*

- Дієслова koniugacji –ę, -esz у теперішньому часі часто мають іншу основу, ніж інфінітив, наприклад *pracować – pracuje, dawać – daje, brać – bierze.*
- У односкладових дієсловах, наприклад *myć (się), żyć, pić*, у всіх особових формах між основою слова та закінченням з'являється літера j, наприклад *myć – myje, pić – pije.*
- У дієсловах, що закінчуються на –ować, наприклад *pracować, studiować, kupować, fotografować, malować, budować*, суфікс –owa- замінюється на –uj-, наприклад *studiuje, obserwuje, gotuje, fotografujemy, malujecie, pracują.*
- У дієсловах, які закінчуються на –wać, наприклад, *dawać, wstawać, poznawać, szanować*, суфікс –wa- замінюється на –j-, наприклад, *daje, wstajesz, poznaje, szanujemy.*

- Деякі дієслова в теперішньому часі мають дві різні основи: одна (закінчується на твердий приголосний) у першій особі однини (*niosę*) і в третій особі множини (*niosą*), а інша (закінчується м'який приголосний) в інших формах (*niesiesz, niesie, niesiemy, niesiecie*).

Теперішній час - третя дієвідміна (3 koniugacja) -m, -sz

За зразком koniugacji -ę, -isz/ysz змінюються дієслова, які закінчуються на -ić, -уć, -еć, наприклад *mówić, lubić, uczyć się, tańczyć, myśleć, widzieć, słyszeć*.

У дієсловах даної дієвідмини у третій особі множини перед закінченням -ą з'являється приголосний -j- для відокремлення двох голосних, наприклад, *czytać – czytają, umieć – umieją*.

Теперішній час - неправильні дієслова

Багато дієслів мають різні форми в інфінітиві та теперішньому часі, наприклад *być – jest, iść – idzie, wiedzieć – wie*. У багатьох дієсловах у теперішньому часі відбувається чергування приголосних d : dz, r : rz, g : ż, dź : dż, наприклад, *idę – idziesz, mogę – możesz, biorę – bierzesz, jeźdź – jeździsz*. Відмінювання деяких дієслів слід вивчити напам'ять.

Минулий час

Минулий час означає дію або стан, які відбувалися в минулому, наприклад, *Beata była chora. Magda i córka robiły zakupy. Marcin i Filip spotkali się u Beaty*.

Усі дієслова (недоконаного і доконаного виду) утворюють форми минулого часу, наприклад, *Wczoraj czytałem książkę. Wczoraj przeczytałem książkę*.

Дієслова у минулому часі змінюються за родами. У однині є три роди: чоловічий, жіночий та середній (середній рід в основному виступає лише у 3-ій особі), наприклад, *chłopiec biegał, dziewczynka śpiewała, dziecko bawiło się*. У множині розрізняють дві форми: чоловічо-особові та нечоловічо-особові. Чоловічо-особові форми використовуються для позначення дій, виконуваних чоловіками або особами різної статі, наприклад, *panowie odpoczywali, nauczyciele pracowali, dziewczynki i chłopcy biegali*. В інших випадках, наприклад, коли дія або стан стосуються жінок, дітей, тварин, рослин, речей, використовуються нечоловічо-особові форми, наприклад, *kobiety rozmawiały, dzieci bawiły się, psy leżały, kwiaty rosły, samochody jechały*.

Форми минулого часу утворюються від основи інфінітива (шляхом відкидання закінчення -ć або -c) за допомогою суфікса *ł* та родових закінчень:

Однина

Особа	чоловічий рід	жіночий рід	середній рід
ja	-ł-em	-ł-am	-
ty	-ł-eś	-ł-eś	-
on/opna/opno pan/pani	-ł-	-ł-a	-ł-o

Множина

Особа	чоловічо-особова форма	нечоловічо-особова форма
my	-ł-iśmy	-ł-yśmy
wy	-ł-iście	-ł-yście
oni/one państwo	-ł-i	-ł-y

У множині чоловічо-особові форми закінчуються на приголосний l: -liśmy, -liście, -li, нечоловічо-особові - на приголосний ł: -łyśmy, -łyście, -ły.

У дієсловах, що закінчуються на -eć, наприклад, *mieć, woleć, widzieć, lecieć, rozumieć*, відбувається чергування e з a у всіх формах дієслова, крім чоловічо-особових форм.

У дієсловах, що закінчуються на -ść, наприклад, *nieść, przynieść, wieźć*, відбувається чергування e - o у всіх формах дієслова, за винятком чоловічо-особових форм. Тоді як у третій особі чоловічо-особових форма o чергується з ó.

Складений майбутній час

Майбутній час означає, що дія відбудеться в майбутньому. У польській мові майбутній час недоконаних і доконаних дієслів має різні форми. Недоконані дієслова мають складений майбутній час, наприклад, *Jutro Beata będzie pracować nad nowym projektem. W niedzielę będą miała gości*. Доконані дієслова мають простий майбутній час, наприклад, *Wieczorem pójdziemy na koncert. Za miesiąc Magda i córka pojadą do Chin*.

Складений майбутній час недоконаних дієслів утворюється двома способами:

- допоміжне дієслово *być* у відповідній особовій формі майбутнього часу + інфінітив

Особа	Допоміжне дієслово być
ja	będę
ty	będziesz
on/ona/ono pan/pani	będzie
my	będziemy
wy	będziecie
oni/one państwo	będą

Простий майбутній час

Простий майбутній час утворюється від доконаних дієслів. Такі форми мають закінчення теперішнього часу (див. теперішній час), але значення майбутнього часу, наприклад, *Jutro spotkamy się na kawę. Za tydzień Filip pojedzie na wycieczkę.*

Література

3. Garncarek Piotr. Czas na czasownik. Poziom średni ogólny B2. Kraków: UNIVERSITAS, 2022. 221 s.

4. Lipińska E., Dąbwska E. Kiedyś wrócisz tu. Część I. Podręcznik do nauki języka polskiego dla średnio zaawansowanych. Kraków: UNIVERSITAS, 2015. 280 s.

3. План практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	<i>Розділ 1. Граматичні особливості польської мови</i> <i>Тема 1. Повторення. Особливості відмінювання іменників.</i> Предмет і завдання курсу. Повторення раніше вивченого матеріалу, систематизація та узагальнення раніше отриманих знань. Основні принципи відмінювання іменників.	6
2	<i>Тема 2. Система польського дієслова: часові та способові форми.</i> Ознайомлення із загальними відомостями щодо дієвідмінювання у минулому, майбутньому і теперішньому часі. Варіанти способових форм дієслова.	3

3	<i>Тема 3. Дієприкметники та дієприслівники.</i> Функціонування дієприслівників та дієприкметників у реченні.	3
4	<i>Тема 4. Творення та використання віддієслівних та відприкметникових іменників.</i> Правила творення віддієслівних та відприкметникових форм та використання у реченні.	2
5	<i>Тема 5. Прислівник у польській мові.</i>	2
	Функціонування прикметника. Форми однини та множини.	
6	<i>Розділ 2. Лексичні особливості польської мови</i> <i>Тема 1. Особливості фахової лексики</i> Спеціальна лексика, терміни, професіоналізми.	4
7	<i>Тема 2. Найуживаніші польські ідіоми.</i> Використання і переклад ідіом у контексті.	8
8	<i>Тема 3</i> Польські сталі вислови (загальна характеристика)	4
9	<i>Розділ 3. Комунікативні аспекти використання польської мови</i> <i>Тема 1. Способи опису та вираження власних думок.</i>	4
10	<i>Тема 2. Способи аргументації в польській мові.</i>	4
11	<i>Тема 3. Особливості перекладу фахових текстів з польської та на польську мову.</i>	4
12	<i>Тема 4. Особливості написання фахових текстів польською мовою.</i>	4
	Разом	48

4. Приклади завдань для аудиторної роботи

Тема 1. Граматичні особливості польської мови. Особливості відмінювання іменників.

1. Провідмінійте наступні слова:

strzemie/ strzemiona, wymie/ wymiona, znamie/ znamiona, siemie/ siemiona, plemie/ plemiona, brzemie/ brzemiona. Утворити словосполучення, і створити речення з двома вибраними.

2. Зазначте основні чергування у іменниках середнього і чоловічого роду.

Рекомендована література

1. Lipińska E., Dąbska E. Kiedyś wrócisz tu. Część I. Podręcznik do nauki języka polskiego dla średnio zaawansowanych. Kraków: UNIVERSITAS, 2009. 280 s.

Тема 2. Система польського дієслова: часові та способові форми. Доконані і недоконані дієслова.

1. Провідмінійте по 2 дієслова з кожної дієвідміни у теперішньому, майбутньому і минулому часі.

2. Випишіть найуживаніші дієслова в яких відбувається чергування в голосних і приголосних у минулому часі. Провідмінійте ці дієслова.

Рекомендована література

1. Garncarek Piotr. Czas na czasownik. Poziom średni ogólny B2. Kraków: UNIVERSITAS, 2022. 221 s.

2. Lipińska E., Dąbska E. Kiedyś wrócisz tu. Część I. Podręcznik do nauki języka polskiego dla średnio zaawansowanych. Kraków: UNIVERSITAS, 2015. 280 s.

5. Приклади завдань для самостійної роботи

1. Виписати і перекласти 20 філософських понять з тексту.
2. Переглянути відео на платформі Youtube з філософської тематики (канали: «Filozof z beczki», «AcademiconTV» або «Wojciech Sady»)
3. Проаналізуйте текст, скоригуйте граматичні, стилістичні та орфографічні помилки.
4. Прослухайте обраний епізод подкасту «Filozofia tak bardzo» і проаналізуйте тему, яка дотична сфери Вашого наукового інтересу.
5. Оберіть одну з перелічених тем, напишіть есе, використовуючи філософську термінологію.

6. Теми для есе

1. Czy listy, telefony lub krótkie pobyty w domu zmniejszają tęsknotę. czy ją potęgują?
2. Wracam do domu. Nie potrafię tutaj zostać na jeszcze jeden rok. Ten kraj jest piękny i ludzie są dla mnie dobrzy, ale dławi mnie smutek gorszy od bólu. Smutek rośnie każdego dnia, karmiony słońcem i powietrzem, przenika każdą myśl. Nie umiem się śmiać, przyjacielu, i najpiękniejsze krajobrazy są mi obojętne. Czy to jest tęsknota? Czy to jest właśnie tak?" (Halina Poświatowska, Opowieść dla przyjaciela, WL, Kraków 1990). Proszę wyrazić swoją opinię na temat powyższego fragmentu.
3. Dlaczego zdecydował(a) się Pan(i) na naukę języka polskiego?
4. Proszę wyrazić swoją opinię na temat proponowanej przez Zygmunta Broniarkę (samouk, który zna osiem języków) metody nauki języków obcych: „Nauka wymaga wytrwałości i wysiłku; jeśli chcesz w języku obcym rozumieć - czytaj, pisać - pisz, mówić – mów". (Joanna Tańska, I ty zosta- niesz poliglotą, „Dziennik Polski" 18 VIII 1998)
5. Co Pan/i sądzi o stwierdzeniu, że aby nauczyć się języka obcego, trzeba koniecznie zakochać się w obcokrajowcu?
6. Czy identyfikowanie się z bohaterami baśni i filmów może być niebezpieczne lub niekorzystne dla dziecka i młodego człowieka? (Proszę wziąć również pod uwagę filmy pełne agresji oraz przedstawiające wschodnie sztuki walki.
7. Czy powodzenie powieści fantastycznych i filmów fantastyczno-naukowych jest formą tęsknoty dorosłych za dziecięcym światem baśni?
8. Czy porządek moralny przedstawiany w niektórych baśniach (zwycięstwo dobra nad złem, kara za złe postępowanie) nie powoduje u dziecka zbyt idealistycznego obrazu świata, a co za tym idzie - nie prowadzi do zagubienia się w życiu?
8. Proszę przygotować wypowiedź ustną lub pisemną na temat: „Moja babcia lub

„Mój dziadek”.

9. Starzy ludzie są czasem oddawani przez swoje rodziny do Domu Starców, a chorzy - do hospicjów. Proszę wyrazić swoją opinię na ten temat.

10. Czy można się uzależnić od mody? Dlaczego i w jaki sposób? Proszę podać przykłady.

11. Czy w Pana/Pani kraju istnieją antagonizmy między jakimiś miastami? Między jakimi? Dlaczego?

12. „Polska młodzież jest inna” czy zgadza się Pan/i z tym stwierdzeniem?

13. „Nie ma autorytetów, które mogłyby wskazać młodym ludziom drogę. Przecież polityk, ksiądz, nauczyciel czy rodzice dla większości nie są autorytetami” (na podst. „Młodzieży trzeba wskazać drogę”, („Dziennik Polski” nr 181, 2002). Co Pan/i sądzi o tej wypowiedzi?

14. „Kraków żyje studentami, dla studentów, a także ze studentów. Dla nich pracują nie tylko same instytucje edukacyjne, ale i kultura, liczne kluby studenckie, kina, teatry, puby i oczywiście cała baza socjalna. Jak duży jest ich udział w życiu miasta, widać w czasie wakacji i ferii. Wtedy miasto pustoszeje, cichnie i traci trochę swój charakter” („Cogito” nr 5, 2000). Czy w Pana/Pani kraju też są takie miasta uniwersyteckie?

7. Тексти для перекладу та аналізу

Прочитайте текст, проаналізуйте, випишіть ключові філософські поняття.

1. Przyszłość, determinizm i trójwymiarowość

Jednym z najważniejszych celów nauki jest przewidywanie przyszłych zjawisk. Poznanie tego, co skrywa się przed nami w przyszłości, było zawsze niedoścignionym marzeniem ludzi. Stąd tak wielka estyma, jaką w dawnych społeczeństwach cieszyli się przeróżni wróżbici, prorocy czy wieszczce. Na ocenę tę niewielki wpływ miał nawet fakt, że proroctwa czy przepowiednie formułowane przez owych wróżbitów cierpiały na zasadniczą wadę: albo były tak wieloznaczne, metaforyczne lub ogólnikowe, że znajdowały niewielkie zastosowanie praktyczne, albo też, jeśli były nieco precyzyjniejsze, na ogół okazywały się nietrafne. Nic więc dziwnego, że kiedy nauka osiągnęła taki poziom rozwoju, na którym mogła pokusić się o formułowanie sprawdzających się przewidywań, zyskała z miejsca szacunek i uznanie ludzi z kręgów pozanaukowych, włączając w to filozofów.

Na przykład podziw wielu filozofów dla mechaniki Newtonowskiej brał się z jej precyzyjnych przewidywań dotyczących zjawisk astronomicznych. Możliwość przewidzenia z wieloletnim wyprzedzeniem takich zjawisk, jak zaćmienia, położenia planet na nieboskłonie itd. wydawała się czymś fascynującym, a jednocześnie prowokującym do uogólnień. Oto, jak się wydawało, mechanika Newtona uchylała rąbka tajemnicy, którą dotychczas stanowiła nasza przyszłość.

Wystarczy tylko precyzyjnie sformułować warunki początkowe, czyli charakterystykę aktualnego stanu naszego świata fizycznego, oraz wprowadzić owe dane do równań mechaniki, aby po przeprowadzeniu odpowiednich obliczeń precyzyjnie określić stan świata w każdej następnej chwili czasu. Oczywiście zdawano sobie sprawę z tego, że praca taka nie jest łatwa, a nawet, że być może kompletne jej wykonanie przekracza możliwości ludzkie.

2. Nominalizm a behawioryzm

Konceptualiści, w tym również wyżej wspomniany Wilhelm Ockham, mają skłonność do wyjaśniania mechanizmu naszych klasyfikacji pojęciowych oraz generalnie naszego myślenia w kategoriach języka myśli. Zgodnie z tym ujęciem operacje psychiczne, takie jak podciąganie czegoś pod pewne pojęcie, wydawanie sądów, wnioskowanie itp., są w istocie operacjami bardzo zbliżonymi do operacji, jakich dokonujemy w naszym mówionym bądź pisanym języku. Ujęcie to, zakładające, że myśl i mowa mają w zasadzie tę samą strukturę, łączy się w sposób naturalny z potocznym poglądem, że mówiąc, wyrażamy nasze myśli. W ten sposób konceptualizm zbliża się do stanowiska nazywanego nominalizmem, głoszącego, że ogólność tkwi jedynie w naszych słowach.

O ile więc konceptualista twierdzi, że własności nie są żadną strukturą w rzeczach, ale jedynie cieniami rzucanymi na rzeczy przez nasze pojęcia (czasem interpretowane jako mentalne słowa), o tyle nominalista głosi, że własności te są

cieniami rzucanymi przez słowa (publicznego języka mówionego bądź pisanego). W średniowieczu doktrynę taką głosił być może Roscelin. Behawioryzm Zdroworozsądkowe intuicje, obecne również w wielu teoriach filozoficznych (jak chociażby u Johna Searle'a), mówiące nam, że nasz język funkcjonuje jako język tylko dlatego, że towarzyszą mu pewne myśli – intuicje, które nazwać można mentalizmem w filozofii języka – odstręczają nas od nominalizmu „czystego”, a zatem takiego, który nie byłby zarazem konceptualizmem. Niemniej jednak jest on współcześnie poważnie rozważaną filozoficzną opcją.

Mentalizm w filozofii języka został bowiem poważnie zakwestionowany przez rozwój behawioryzmu językowego propagowanego przez Willarda Van Ormana Quine'a, który w tym względzie opierał się na ideach Burrhusa Frederica Skinnera. Zgodnie z tą doktryną, której nie możemy omówić tu dokładniej, uczenie się języka polega po prostu na utrwalaniu pewnych odruchów warunkowych i w konsekwencji aktywność językowa jest całkowicie autonomiczna w stosunku do jakichkolwiek myśli.

Konsekwentnym rozwinięciem tej koncepcji jest teza, pojawiająca się w sposób wyraźny u Wilfrida Sellarsa, że myśl jest w zasadzie wtórna w stosunku do publicznej mowy. Myśl jest zablokowaną mową i pojawia się wtedy, gdy użytkownik języka opanuje mechanizmy takiego blokowania. Właśnie u Wilfrida Sellarsa znaleźć można współczesną formę konceptualizmu, która jednak, ze względu na przyjmowaną przez niego tezę wtórności myśli w stosunku do mowy, jest w ostatecznym rachunku nominalizmem.

3. Paradoksy nieistnienia

Słowo „istnieje” nie jest zbyt często używane w języku potocznym. Na co dzień nie ma potrzeby wygłaszania banalnych zdań typu „To krzesło istnieje”, „Gwiazdy istnieją”. Świat, z którym stykamy się w praktyce życia codziennego, jest nam dość dobrze znany i nie musimy upewniać siebie i innych, z jakich obiektów się składa. Jeśli natomiast chcemy przy jakiejś okazji wyrazić ideę braku czegoś, uciekamy się na ogół do mniej „oficjalnych” zwrotów, jak na przykład w zdaniu „Nie ma mleka”. Podkreślmy przy tym, że chodzi tu raczej o, mówiąc metaforycznie, brak „lokalny”, związany z określonym miejscem i czasem: nie ma mleka tu (np. w moim domu) i teraz (np. w niedzielne popołudnie), a nie „w ogóle”. Słowo „istnieje” (czy „nie istnieje”) rezerwujemy natomiast raczej na okazje bardziej ogólne, kiedy np. chcemy przekonać kogoś, że w żadnym miejscu nie ma i nigdy nie było wilkołaków („Wilkołaki nie istnieją”). Inaczej sprawa wygląda w naukach przyrodniczych i matematycznych.

Tam termin „istnieć” oraz zdania egzystencjalne (od łac. *existentio* — istnienie; są to zdania stwierdzające lub negujące istnienie czegoś) pełnią bardzo ważną rolę. Nauka poszerza nieustannie zakres postrzeganego przez nas świata, a każdorazowemu takiemu poszerzeniu o pewien nowy, nieznanym przedtem rodzaj obiektów towarzyszy uznanie odpowiedniego zdania egzystencjalnego. Mamy więc do czynienia np. w fizyce z niebanalnymi tezami typu „Istnieją (hieobserwowalne) cząstki elementarne” lub bardziej szczegółowo „Istnieją kwarki”. Uznanie istnienia obiektów badanych

przez fizykę jest nierzadko rezultatem bardzo skomplikowanych procedur, zarówno doświadczalnych, jak i teoretycznych.

Ogromnym odkryciem nowożytnej astronomii było np. stwierdzenie istnienia kolejnych, po Saturnie, planet Układu Słonecznego: Urana, Neptuna i Plutona. Szczególnie interesująca jest historia odkrycia Neptuna, którego istnienie zostało teoretycznie przewidziane przez francuskiego astronoma U. J. J. Leverriera na mocy pewnych faktów dotyczących orbity planety Uran oraz praw Newtonowskiej mechaniki klasycznej i teorii grawitacji. Hipoteza o istnieniu planety znajdującej się poza orbitą Urana miała wyjaśnić obserwowalne zaburzenia w ruchu tej planety. Dokładne obliczenia pozwoliły określić obszar, w którym powinna znajdować się nowa planeta, a obserwacje potwierdziły w pełni słuszność powyższej hipotezy.

4. Granica racjonalnego poznania

Przejdźmy teraz do określenia granic najbardziej nas tutaj interesującej, poznawczej racjonalności. Jednym ze sposobów rozumienia terminu granica jest wskazanie na linię oddzielającą dwa obszary od siebie. Z pewnością istnieje granica racjonalności, która oddziela to, co racjonalne, od tego, co nieracjonalne.

Warto przy tym pamiętać, że nieracjonalność to czasem negatywnie określana irracjonalność, a niekiedy, zwłaszcza w kontekstach religijnych, ponadracjonalność, która może być rozumiana pozytywnie. Jeśli chodzi o tego typu granicę, to można o niej dyskutować, wskazując na kryteria racjonalności (nośnikiem pozostaje poznanie). Te kryteria najczęściej obejmują trzy warunki: ścisłość (jasność) językową, przestrzeganie wymogów logiki, posiadanie uzasadnienia. Trzeba przyznać, że tak określona granica nie jest po prostu linią, ale pewnym dosyć szerokim obszarem granicznym. Dlaczego? Przyjrzyjmy się tym trzem warunkom, odwołując się do analiz Ryszarda Kleszcza (2003). Pierwszy wymaga od wyrażen językowych precyzji, a więc tego, by nie były wadliwe językowo, nie charakteryzowały się rozmyciem lub chwiejnością znaczenia, zachowywały poprawność składniową itp. Maksymalna ścisłość jest możliwa tylko w językach formalnych, jednak nie chcielibyśmy z pewnością racjonalności ograniczać wyłącznie do logiki i matematyki. Stąd chodzi raczej o uzyskanie odpowiedniego dla danego kontekstu stopnia ścisłości.

Co do drugiego warunku, to podstawowym wymogiem logiki jest niesprzeczność. Często bardzo trudno wykryć wszystkie potencjalne sprzeczności, dlatego najważniejsza byłaby zdolność do skutecznego pozbywania się wszystkich wykrytych sprzeczności. W końcu trzeci wymóg: przekonanie racjonalne powinno być właściwie uzasadnione. Wagę tego elementu racjonalności podkreślałem już wyżej. Oczywiście pojawia się tutaj problem, że nie ma jednego sposobu uzasadniania, które dałoby się zastosować do wszelkiego rodzaju przekonań.

Raczej najpierw trzeba wskazać dziedzinę poznawczą (nauki przyrodnicze, humanistyka, prawo, filozofia itd.), w ramach której pytamy o uzasadnianie, i dopiero wtedy można wskazać odpowiednie uzasadnienia. Ogólnie patrząc, zaliczyć je można do szeroko rozumianego doświadczenia oraz zbioru różnych rodzajów rozumowań, które mają za cel uzasadnianie. Gdybyśmy podążali śladem scjentyzmu, jako pewnej metafizologii, musielibyśmy utrzymywać, że racjonalność ogranicza się do nauki. Jednak intuicyjnie czujemy, że byłoby to niesprawiedliwe w stosunku do wielu

obszarów naszej aktywności, które mają aspiracje i dążenia poznawcze. Stąd często jesteśmy skłonni osłabiać wzorowane na nauce kryteria racjonalności, np. w odniesieniu do filozofii, teologii, dyskursu światopoglądowego, dyskusowania różnych kwestii aksjologicznych i egzystencjalnych. Potrzebujemy o tym wszystkim mówić w sposób racjonalny.

Minimalnym wymogiem byłoby to, aby przekonania, rozumowania, uzasadnienia pozanaukowe nie były sprzeczne z tym, co jest powszechnie uważane za racjonalne (w szczególności naukowo wykazane). Są oczywiście też dziedziny ludzkiej aktywności, które nie posiadają charakteru poznawczego, np. domena literatury czy poezji albo ogólniej – sztuki. Takie dziedziny często nie mogą spełniać wymienionych wyżej postulatów racjonalności (nawet tych osłabionych). Granicą racjonalności poznawczej byłby więc tak naprawdę status epistemologiczny dziedzin, które rozważamy: różnica w ich statusie poznawczym.

5. Ontologia

Ten fundamentalny charakter filozofii pewnie najwyraźniej widoczny jest w przypadku dyscypliny zwanej ontologią bądź metafizyką. Nazw tych będę tu używał zamiennie. Są wprawdzie filozofowie, jak chociażby Roman Ingarden, którzy wskazują na różnicę pomiędzy badaniami ontologicznymi a metafizycznymi, jednak wszelkie tego typu podziały są zbyt uwikłane w konkretne (i zwykle kontrowersyjne) rozstrzygnięcia dotyczące natury rzeczywistości (a często i natury poznania), aby mogły stanowić punkt wyjścia naszych rozważań. Są metodologiczną samoświadomością metafizyka zawdzięcza Arystotelesowi. To on pierwszy wyodrębnił ją jako dyscyplinę traktującą o bycie jako takim i nazwał filozofią pierwszą.

Ontologia w tym rozumieniu bada zatem strukturę tego, co jest, i stara się uchwycić najogólniejsze aspekty tej struktury. Warto jednak zauważyć, że rozważania tego rodzaju obecne są od samych początków filozofii. Aby zrozumieć, czym miałyby być rozważania o bycie jako takim, zilustrujmy je przez porównanie z naukami szczegółowymi.

Chemik badać będzie, z jakich pierwiastków składa się świat, jaka jest ich natura, jak łączą się one w związki i w jaki sposób własności związków wypływają z własności pierwiastków i sposobów ich połączenia, najogólniejsza teoria chemiczna może mieć zatem formę czegoś w rodzaju rozbudowanej tablicy Mendelejewa.

Fizyk idzie o krok głębiej. Interesują go elementy, z których składają się pierwiastki, i ogólne prawa ich kompozycji. Stąd też to, do czego dąży, to katalog cząstek elementarnych, podstawowych sił oraz praw konstytuujących nasze uniwersum. Metafizyk usiłuje jednak zadać jeszcze ogólniejsze pytania. Fizyk powie, że elektron ma określony ładunek, nie postawi jednak pytania o to, co to znaczy posiadać ładunek. Jest to, jak się wydaje, własność pewnego przedmiotu.

Czy wiemy jednak, jaki jest mechanizm posiadania własności? Czy elektron „składa się” ze swoich własności, czy też jest czymś dodatkowym, jakimś „substratem” znajdującym się „obok nich”? Fizyk mówi o siłach i o tym, że jedno zdarzenie wywołuje inne. Czym jednak są owe siły, zdarzenia i relacje przyczynowe? To wszystko są pytania, którymi zajmuje się ontolog albo metafizyk.

6. Ignotum per ignotum i błędne koła

Błędy zakresowe nie są jedynymi, na jakie narażone są definicje. Wyobraźmy sobie sytuację, gdy ktoś pyta wykładowcę logiki, co to jest „prawda logiczna”, a ten w odpowiedzi przytacza definicję: prawda logiczna to zdanie będące podstawieniem tautologii. Zapewne dla wielu odbiorców, którzy nie wiedzą, co to jest tautologia, definicja taka okazałaby się niezrozumiała. Nie spełniłaby ona zatem swojej roli – nie wyjaśniłaby tym osobom znaczenia zwrotu „prawda logiczna”. W takim przypadku mówimy, że w definicji został popełniony błąd nazywany z łaciny ignotum per ignotum, co tłumaczymy jako „nieznane przez nieznane”.

Warto tu zauważyć, że to, czy uznamy definicję za obarczoną takim błędem, zależy od tego, w jakiej sytuacji zostanie ona przedstawiona. Gdyby na przykład wykładowca podał zacytowaną wyżej definicję podczas kursu logiki, na którym wcześniej wyjaśnił, czym jest tautologia, to wszystko byłoby w porządku – definicja byłaby dla wszystkich zrozumiała. Ze szczególnym rodzajem błędu ignotum per ignotum mamy do czynienia w sytuacji, gdy w definiensie (czyli członie wyjaśniającym) użyte zostanie słowo, które ma zostać zdefiniowane, na przykład: archeolog to uczony, który jest archeologiem. Tak zbudowana definicja oczywiście też nie spełni swojego zadania – nie wyjaśni ona znaczenia słowa „archeolog” komuś, kto nie znał go wcześniej. Tego typu błąd nazywany jest idem per idem, czyli „to samo przez to samo”, albo błędnym kołem bezpośrednim. Idem per idem może też czasem wystąpić w bardziej zawoalowanej formie, pod postacią błędnego koła pośredniego.

Dzieje się tak wtedy, gdy ktoś posługuje się ciągiem definicji, w którym najpierw definiuje termin A przy pomocy B, a następnie, w kolejnej definicji, termin B przy pomocy A. Na przykład ktoś zapytany, co to jest logika, odpowiada: logika to nauka o poprawnym myśleniu. Poproszony następnie o wyjaśnienie, czym jest poprawne myślenie, mówi: poprawne myślenie to myślenie zgodne z wymogami logiki.

Błędne koło może być też dłuższe i składać się na przykład z trzech definicji, w których najpierw A definiujemy przy pomocy B, następnie B przy pomocy C, a na koniec C przy pomocy A. Taką sytuację można zilustrować przykładem, który pojawił się w zadaniu na egzaminie maturalnym z filozofii w 2019 r.

Zadanie to brzmiało: nazwij i wyjaśnij, na czym polega błąd logiczny popełniony w poniższym ciągu definicji. Definicja 1: Człowiek jest to istota rozumna. Definicja 2: Istota rozumna jest to istota zdolna do myślenia abstrakcyjnego. Definicja 3: Istota zdolna do myślenia abstrakcyjnego jest to istota będąca człowiekiem.

8. Питання до іспиту

1. Розкрийте тему Вашої дипломної роботи.
2. Розкажіть про одну зі шкіл античної філософії (на власний вибір).
3. Підготуйте коротку оповідь про ключові польські національні символи (герб, гімн, прапор).
4. Назвіть п'ять філософських понять, одне з них опишіть, дайте визначення і подайте приклад застосування.
5. Розкажіть про доробок філософа який Вас найбільше цікавить.
6. Підготуйте оповідь про найважливішого філософа, внесок якого Вам здається найвпливовішим.
7. Обґрунтуйте важливість етики і моралі у людському суспільстві.
8. Використовуючи філософську термінологію, опишіть Ваше ставлення до вищої освіти.
9. Розкажіть про причину Вашого вибору дисципліни «польська мова».
10. Які переваги Ви вбачаєте у діалозі культур: польської та української?